

ԿԱԼՎԱԾԱՏԻՐԱԿԱՆ ՀՈՂԱՏԻՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԼՈՌՈՒ
ԳԱՎԱՌՈՒՄ (XVIII դ. ՎԵՐՁ-XIX դ. ՍԿԻՁԲ)

Սեօ Հայքի Գուգարաց աշխարհի Օոբոփոր, Բողնփոր, Չորոփոր, Տաշիր և այլ գավառներում ուշ միջնադարում դեռևս շարունակում էին գոյատևել հայ բազմաթիվ ազնվականական տոհմեր, որոնք ավանդաբար կոչվում էին «հայկական օրենքի վրաց ազնվականներ»¹:

Ձաքարյան իշխանության անկումից հետո (XIII դ.) Լոռու պոնդահանքերը մնացին Վրաստանի կազմում: Լոռու տարբեր շրջանների տերերն էին Ձաքարյանների շառավիղները, մասնավորապես Սանահինում՝ տիրում էին Արղության-երկայնաբազուկ իշխանները: Միայն Սանահինի վանքի արձանագրություններում XIV-XVII դդ. հիշատակվում են հայ իշխաններ Արղուքը, վերջինիս թոռ Բարսեղ արքեպիսկոպոսը, Բեբեկը և նրա թոռ Սարգիս արքեպիսկոպոսը և այլք²: Պոնդահանքի³ տերերն էին Մելիքով հայ իշխանները⁴: Ալավերդու և Ախթալայի պոնդահանքերը վրաց արքունիքի ուշադրության կենտրոնում էին և հաճախակի ենթարկվում էին վրաց ազնվականության կամայականություններին:

XVIII դ. Վրաստանի տիրապետության տակ հայտնված Լոռու գավառի առանձին շրջաններ կամ գյուղեր շարունակում էին մնալ կամ վանքապատկան՝ պատկանելով Օծունի, Սանահինի կամ Հաղպատի վանքերին, կամ էլ կալվածատիրական՝ լինելով տոհմիկ հայ իշխանների ու մելիքների կալվածքներ (Լորիս-Մելիքյան, Արղության, Քալանթարյան, Շահվերդյան և այլն):

Արդվիում (հնում կոչվել է Աելիքգյուղ) տիրում էին Լոռու-Մելիքյան և Քալանթարյան ազնվականական տոհմերը, որոնք բաղկացած էին 11 գերդաստանից: Այս տոհմերը սերում էին նույն գերդաստանից, որը երկար ժամանակ կառավարել էր Լոռու բնակիչներին

¹ Ջավրիև Ա., Միրզոյան Ա., Ձավարյան-Ջավրիևների տոհմագրությունը, «Վեմ», հուլիս-սեպտեմբեր, թիվ 2, 2009, էջ 31:

² Հովհաննես Դրիմեցի, Պատմութիւն հռչակաւոր վանից Հառբատայ Ա. Նշանհն, Վիեննա, 1965, էջ 161-163:

³ Միջնադարյան Պոնդահանքը կամ Ախթալան գտնվում էր Լոռու հյուսիս-արևելյան մասում: Պատմական աղբյուրներում հայտնի է նաև Ագարակ անունով:

⁴ Բարխուդարյան Վ., Մելքոնյան Ա., Մաթևոսյան Ռ., Չոբանյան Պ., Պոնդահանքը շահագործել են հայ վարպետները, «Դեբեդ», 1999, 16-ը ապրիլի, N 6:

որպես մելիք: Գյուղը բաժանված էր 3 թաղի՝ Վիշապաձոր, Տայի-
նանց թաղ և Քալանթարյան թաղ: XIX դ. ընթացքում Լոռու-Մելիք-
յաններին են պատկանել նաև Հազվի, Աքորի, Հովհաննաձոր
(Օվանդարա), Ամոչ և այլ գյուղեր: Որնակը (Ակներ) եղել է Սանահի-
նի վանքի, որոշ ժամանակ նաև՝ Լոռու-Մելիքյանների և Արղության-
ների սեփականությունը¹: Իգահատը (Այգեհատ) կառավարվել է
Շահվերդյան ազնվականական տոհմի կողմից²:

XVIII դ. սկզբին Ջավարաշվիլի կամ Ջավրաշվիլի տոհմի ան-
ղամները վրացական գույքային փաստաթղթերում բազմիցս հիշա-
տակվում են որպես տեղի հողատերեր: Նրանց էին պատկանում
Մեծ ու Փոքր Գիլագդակները, Քարատակ, Խնձորկուտ, Դամբլկուտ,
Լուրժի վանք, հետագայում՝ ավելի հարավ գտնվող Խոր (խորա-
կերտ), Ջելիա (Ջելիգա), Ավազան և Մարց հայկական գյուղերը: Դա-
րավերջին նրանց մի ճյուղը հաստատվում է Օծուն, Այգեհատ (Իգա-
հատ), Արղվի և Մղարթ գյուղերում³:

XVIII դ. ընթացքում Լոռիում աստիճանաբար սկսեցին կալվա-
ծատերեր դառնալ նաև վրացի ազնվականները:

XVIII դ. II կեսին, երբ փոքր-ինչ աշխուժացավ երկրի տնտեսա-
կան կյանքը, վրաց թագավոր Հերակլ II-ի (1744-1798 թթ.) պահան-
ջով Օսմանյան Թուրքիայից Վրաստան հրավիրվեցին հույն հանքա-
փորներ⁴: Վրաց պալատական դիվանադպիր Օման Խերխերուլիձեն
գրում է. «1772 թ. ... (Իրակլի թագավորը) շատ հետախուզություններ
կատարեց և աշխատանք թափեց, որպեսզի իր երկրում գտնի ոսկու
և արծաթի հանքեր, և գտավ այն Առմխիթի (Հայաստան-Հ. Ա.) երկ-
րում՝ Ախտալայում, որ է *հայրենական (ժառանգություն) Սոմխիթի
մելիք ... իշխանների* (ընդգծումը-Հ. Ա.): Եվ բերել տվեց Հունաստա-
նից հույների մի փոքրաթիվ խումբ, որոնք տեղյակ էին հանքային
ոսկի և արծաթ հալելու գործին: Ապա սկսեցին հանքագործությունը,
որից (Իրակլի թագավորը) շատ օգուտ ստացավ»⁵: Հույները 1755 թ.
Տրապիզոնի նահանգի Գյումուշխանե գավառից եկան և հաստատու-
վեցին Ախթալայում:

XVIII դ 30-ական թթ. մինչև XIX դ. սկիզբը երկրամասում ռազ-

¹ «Մեղու Հայաստանի», Թիֆլիս, 1880, 13 սեպտեմբերի, N 70:

² Նույն տեղում, 1873, 10 մարտի, N 9:

³ Ջավրիև Ա., Միրզոյան Ա., նշվ. աշխ., «Վեմ», հուլիս-սեպտեմբեր, թիվ 2, 2009,
էջ 32, 42:

⁴ Пиралов А., Краткий очерк кустарных промыслов Кавказа, С. Петербург,
1913, с. 83.

⁵ Մելիքսեթ-Քեկ Լ., Վրաց աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին, Ե., 1955,
հ. 9, էջ 177:

մաքաղաքական իրադրության հետևանքով ավերվում են Լոռու բազմաթիվ բնակավայրեր, ազնվականներից շատերը լքում են տա-
ռածքը:

Լոռու՝ վերջին ժամանակաշրջաններում ասպատակություննե-
րի ու ավերածությունների ենթարկվելու, բնակչության թվաքանակի
մեծ չափերի կորուստներ կրելու հետ էր կապված տարածքը վրաց
թագավորի կողմից հնդկահայ մեծահարուստ Շահամիրյանների տոհ-
մին նվիրաբերելը: Լոռին Վրաստանի հարավային սահմանն էր,
ուստի անհրաժեշտ էր վերականգնել տարածքի տնտեսական
երբեմնի կայուն իրավիճակը: Հերակլ II-ը 1775 թ. հրովարտակով
Շահամիր Շահամիրյանին է նվիրում Լոռու գավառը¹:

Նման մեծահարուստին Վրաստան բերելը ձեռնտու էր Հերակլ
արքային, քանի որ Շահամիրյանը մշտապես դրամական նվիրա-
տվություններ էր անում վրացական արքունիքին: «1789 թ. Շամիր
աղան կրկին նվերներ ու նշանակալի դրամական գումար է առա-
քում Հերակլին..., ընդ որում նա ցանկություն է հայտնել անձամբ
ընտանիքով ու հազար հնդիկ ստրուկներով փոխադրվել
Հնդկաստանից Հերակլի թագավորություն, որտեղ պետք է գործա-
րանային ու ֆաբրիկային գործունեություն ծավալեր, բացեր
շաքարի գործարաններ...»²:

Ըստ գահաժառանգ Գեորգիին 1790 թ. նոյեմբերի 16-ի
հատուկ հրովարտակի՝ Լոռին համարվելու էր Շահամիրյանների
հավերժ ժառանգական տիրույթը: Նվիրաբերված երկրի սահման-
ներն էին՝ արևելքից՝ Շամլուղի, արևմուտքից՝ Կարախաչի, հարա-
վից՝ Գվալի և հյուսիսից՝ Լալվարի լեռները:

Սակայն Շահամիրյանի ժառանգները չեկան տիրանալու
իրենց սեփականությանը:

Այսպիսով՝ Հնդկաստանի հայ մեծահարուստն անմասն չէր
Հայաստանի ազատագրության գործին ծառայելուն: Նրա ուշադրու-
թյան կենտրոնում էին հատկապես Լոռու գավառը, Երևանի նահան-
գը և այլ տարածքներ, որտեղ կարելի էր զարգացնել բամբակի,
շաքարեղեգի, լեղակի, դահվեի (սուրճի-Հ. Ա.) մշակությունը, գործա-

¹ Չոբանյան Պ., Վրացական ուղեգրությունները և նրանց տեղեկությունները հա-
յերի մասին (այսուհետև՝ Վրացական ուղեգրությունները ...), Ե., 1981, էջ 81,
Տեր-Ավետիսյան Ս., Նյութեր Հնդկաստանի հայ գաղթաբանների պատմության
համար, Երևանի պետ. համալսարանի «Գիտական աշխատություններ», հ. 13,
1940, էջ 83:

² Չոբանյան Պ., Նշվ.աշխ., էջ 86:

դրաններ բացել և հայրենիքը տնտեսապես զարգացնել¹: Սակայն արգործնական հետևանք ունեցավ Շահամիրյանի միայն մեկ լքեցանկությունը սեփական կալվածք ունենալը Լոռիում:

1783 թ. Ռուսական կայսրության և վրաց թագավոր Չերակլ II-ի լն միջև կնքված Գեորգիայան պայմանագրի հատուկ հոդվածով լի հավաստվում էր Վրաստանի ազնվականության՝ թավադների ու ա ազնաուրների իրավունքների ճանաչումն իբրև ռուսաստանյան լվ կայսրության տոհմական ազնվականներ²:

1790-ական թթ. վերջերին Արցախի մելիքներից³ Մելիք-Սիքել Բ Գուրգենյանն իր գերդաստանով տեղափոխվում է Ղազախ, նրա ա ազգակիցների մի ճյուղը հաստատվում է Շամշուղեում, ապա՝ ի փոխադրվում Թիֆլիս և կոչվում էսանդամյան: Այս տոհմից Յերվանդեսը (Վանես, էվանես) իր խաչեղբայր իշխան Ջաքարիա Ա Արղությանցի հրավերով Թիֆլիսից տեղափոխվում է Մադան՝ մ նշանակվելով պղնձահանքերի աշխատանքների վերահսկիչ և ո որպես պարզև ստանում է այգի Սանահնաձորում, տնատեղ և լ կալվածք՝ Սանահին գյուղում⁴:

1795 թ. գարնանը պարսից Աղա Աահմադ խանի արշավանքից ս տուժում են նաև Չաղպատ գյուղն ու վանքը: Գյուղը մոտավորապես է 1796 թ. վրաց թագավորի կողմից որպես պարզև տրվում է վրացի ղիշխան Բարաթովներին՝ այնտեղ բնակություն հաստատելու պայ- ն մանով⁵: Ռուսաստանին անցնելու նախօրյակին Լոռիում կալվածք- մ ներ ունեին վրաց ազնվականներ Օրբելիանիները և Բագրատիոն ՍՍուխրանսկին⁶:

¹ Ռաֆֆի, նշվ. աշխ., էջ 479:

² Ջավրիև Ա., Սիրգոյան Ա., նշվ. աշխ., «Վեմ», հուլիս-սեպտեմբեր, թիվ 2, 2009, լք 32:

³ Վրաց թագավոր Գեորգի XII-ի 1800 թ. փետրվարի 29-ի հրամանագրով Արցա- ղիսի մելիք Մելիք-Շահնագարյան Մելիք-Ջումշուղն ստացավ Լոռու գավառը՝ մ ներկա սահմաններով, այսինքն՝ Դեբեդ գետի կիրճից մինչև Օձուն գյուղը, Շնող լև Դսեղ գյուղերը, Լոռի ամրոցն իր հարակից շրջաններով և Բորչալուի մի մասը: Ամելիք-Բեգլարյան Մելիք-Ֆրեյդունը ստացավ Բորչալուի մնացած մասը, ՇՕձունն ու Ղազախը՝ Աղջա Կալա բերդով:

⁴ Ռոստոմ-բէկ Երզնկեանց, Ազգաբանութիւն տոհմին Երուանդեանց ի Սանահին, ՅԹիֆլիս, 1896, էջ 9-10:

⁵ Երիցեան Ա., Ամենայն հայոց Կաթողիկոսութիւնը և Կովկասի Հայք XIX ղարում, մասն Ա, Թիֆլիս, 1894, էջ 215:

⁶ Վիրաբյան Ա., Եթիմյան Գ., Սեծ Ղարաքիլիսա, Ե., հ. 1, 2002, էջ 140

Վրաց Գեորգի XII թագավորի (1798-1800 թթ.) օրոք մոուրավների պաշտոն ունեցած իշխանների և ազնվականների ցուցակում Բորչալուում և Շնողում հիշատակվում է իշխան Դավիթ Աբաշիձեն¹:

1801 թ. Վրաստանի՝ Ռուսաստանին միանալուց հետո, Լոռու վերաբնակեցման հարցը ռուսական կառավարության համար դառնում է առաջնահերթ խնդիր՝ կապված հանքերը բանվորական ուժով ապահովելու հետ: Քանի որ պղնձահանքերն ու դրանց շրջակա հողերը հիմնականում կալվածատիրական էին, իսկ այնտեղ ապրող բնակչությունը հարկատու էր իր կալվածատիրոջը կամ վանքին, եթե վանքապատկան էր, հետևաբար ռուսական կառավարությունը սկսեց գնման միջոցով հողերը ձեռք բերել կալվածատերերից: Այդ քաղաքականության արդյունքում Լոռու հողերի մի մասն աստիճանաբար վերածվում էր պետականի: Ընդ որում, գնված հողերում առանց ռուսական պաշտոնյաների և գործարանային գերատեսչությունների թույլ-տվության, ոչ ոք իրավունք չուներ բնակվելու:

Լոռիում հաստատվելու՝ ռուս ազնվականների ցանկության դեպքում կառավարությունը պետք է վերանայեր յուրաքանչյուր ազնվականի իրավունքները, և ովքեր ունենային վրաց թագավորներից ազնվականության հաստատագիր, նրանք կհամարվեին հավասար տեղացի ազնվականներին²: Ի դեպ, Ռուսաստանի տիրապետության հաստատմամբ աստիճանաբար ակնհայտ է դառնում հայ ազնվականների կողմից իրենց ազգանունների վերջնամասը «ով» կամ «իև» բառակապակցություններով փոխարնելու միտումը:

Ցավոք, հայտնի չէ, թե ռուսական կողմն ի՞նչ պայմաններ կամ գումարային ի՞նչ չափորոշիչ էր առաջարկում հայ կալվածատերերին: Կամ արդյո՞ք տարածքը դարձել էր պետական հող, և կալվածատերերի ու նրանց հպատակների տեղափոխությունն այլ բնակավայրեր կամավո՞ր բնույթ էր կրել: Նման դեպքեր ռուս հրամանատարության կամ լեռնային վարչության զեկուցագրերում ու նամակներում չեն արձանագրվել: Հայտնի են նմանատիպ մի քանի փաստեր: Բերենք օրինակ: 1803 թ. Կովկասի լեռնային վարչության պետ կոմս Ա. Մուսին-Պուշկինը պայմանագիր է կնքում Լոռու կալվածատերեր Արղությանների և Մելիքովների հետ, որպեսզի նրանք հանքավայրերն ու շրջակա հողամասերը տրամադրեին պետությանը՝

¹Акты, собранные Кавказской археографической комиссией (այսուհետև՝ АКАК), т. 1, Тифлис., 1866, док. 157, с. 195.

² АКАК, т. 4, Тифлис., 1870, док. 252, с. 172.

ի) հանքերը շահագործելու համար¹:

Հաջորդ քայլը նախատեսում էր ձեռք բերված հողերը բնակեցնել միայն պետությանը հարկատու պետական բնակչությամբ: Այդ բնակչությունն առաջին հերթին ծառայելու էր որպես բանվորական ուժ՝ Ալավերդու և Ախթալայի պղնձահանքերի շահագործման համար: Կոմս Մուսին-Պուլչինը 1803 թ. մայիսի 9-ի զեկուցագրի մեջ մատնանշում է բանվորների ոչ բավարար քանակության փաստերը: Պղնձի արտադրությունը գնալով ընդլայնվում էր, իսկ աշխատող ձեռքերի պահանջը՝ մեծանում, ուստի կոմսը կառավարության ուշադրությունը հրավիրում է այդ հարցի վրա. «Քանի որ գործարանների համար մարդկանց կարիքը գնալով մեծանում է, ...արդյունք նպատակահարմար չի լինի թույլատրել, որ Լոռու տարածքը, որը որոշ չափով, կամ ավելի ճիշտ կլինի ասել՝ գրեթե հազիվ բնակեցված է, ...նախատեսվի բնակեցվել նոր եկածներով, ինչպես հույն, այնպես էլ հայ...: Այն պայմանները, ըստ որոնց կարող է իրականացվել բնակեցումը, ձեռք կբերվեն լեռնային վարչության և Վրաստանի գլխավոր կառավարչապետ գեներալ Պ. Ցիցիանովի փոխադարձ համաձայնությամբ»²: Բայց քանի որ Լոռու գավառը նվիրաբերվել էր Արցախի Աելիք-Ջուճուղ Աելիք-Շահնազարյանին, ապա Մուսին-Պուլչինն առաջարկում է այդ հողի դիմաց վճարել նրա խնդրած 6000 ռուբլին, որից հետո ավելի հեշտ կլիներ լուծել տարածքի վերաբնակեցման հարցը³:

Լոռու իշխան Առղոմոն Արղության-Երկայնաբազուկը որպես փոխհատուցում խնդրում է տրամադրել այլ հող, ուր նա կբնակվեր իր գյուղացիներով: Պ. Ցիցիանովը 1804 թ. փետրվարի 24-ին Մուսին-Պուլչինին գրում է, որ ինքը չի կարող այդ առիթով տալ իր համաձայնությունը, քանի որ ազնվականի առաջարկած տարածքում (չի նշվում, թե՛ որ-Յ. Ա.) արդեն բնակություն են հաստատել մի քանի տուն թաթարներ, և իշխան Արղությանի վերաբնակեցումն այդտեղ կարող է նեղություն պատճառել ինչպես թաթարներին, այնպես էլ հետագայում այդտեղ վերաբնակվել ցանկացողներին: Այնուհետև առաջարկում է իշխանին որպես փոխհատուցում վճարել մշտական թոշակ՝ 350-400 ռուբլու չափով⁴:

Միաժամանակ նկատվում են կալվածատերերի կողմից

¹ Բարխուդարյան Վ., Մելքոնյան Ա., Մաթևոսյան Ռ., Չոբանյան Պ., նշվ. աշխ.,

«Դեբեդ», 1999, 16-ը ապրիլի, N 6:

² АКАК, т. 2, Тифлис., 1868, док. 383, с. 204.

³ Լույն տեղում, док. 383, с. 205.

⁴ Լույն տեղում, док. 187, с. 210.

Նկրտումներ վանքապատկան հողերի նկատմամբ: XIX դ. սկզբին Չաղպատի վանքին էին պատկանում Շնող, Շոճկան, Ախթալա, Որնակ և այլ գյուղեր, այգիներ, արոտավայրեր, Մաղանի պղնձահանքը: Սակայն վանքի տնտեսությունը հետզհետե թուլանում էր, ինչից օգտվելով, որոշ գյուղեր զավթում է տեղի կալվածատեր իշխան Բարաթովը: 1815 թ. դրությամբ գյուղն իր բնակիչներով պատկանում էր կալվածատեր Պապունաբեկովներին, գյուղն իրենց սեփականությունն են համարել նաև Բարաթյանները (Բարաթովներ) և Թիֆլիսի հայոց թեմը¹: Հավանաբար այս դրդապատճառներից ելնելով, Ներսես արքեպիսկոպոսը 1815 թ. գրություն է հղում կառավարչապետ Ա. Երմուլովին՝ Չաղպատ գյուղն իր բնակիչներով Չաղպատի վանքին պատկանելու մասին²:

1820-ական թթ. Լոռու շրջանի շատ հողեր արդեն պետական էին, որոնց վրա ապրում էին Արևմտյան Հայաստանից և այլ վայրերից եկած հայեր ու թուրքեր³: 1820-1823 թթ. թուրք-պարսկական պատերազմը նպաստեց Արևմտյան Հայաստանից մոր վերաբնակեցումների: Ռուս հրամանատարությունը շարունակում էր վերահսկել այդ գործընթացները: Ավելի ակնառու են դառնում վերաբնակիչներին նախատեսված վայրերում՝ հատկապես պետական հողերում տեղավորելու միտումները: Արխիվային վավերագրերը հավաստում են, որ գնդապետ Լ. Սևարսամիձեին հանձնարարվել է Փամբակի և Շորագյալի բնակիչներով, Օսմանյան Թուրքիայից ու Պարսկաստանից եկածներով վերաբնակեցնել Լոռու տափաստանը⁴:

1821 թ. ապրիլին վրացական կառավարության Լեռնային էքսպեդիցիայի հաշվետվության մեջ արտացոլված է նաև Ալավերդու պղնձածուլական գործարանի հանքարդյունաբերողների և հանքափորների խնդրանքն՝ ուղղված Լ.Սևարսամիձեին առ այն, որ նրանք բավարար քանակությամբ հող չունենին հողագործությամբ զբաղվելու համար, քանզի միայն հանքային աշխատանքներով չէին կարողանում բավարարել իրենց ընտանիքների կարիքները: Խնդրում էին տրամադրել Լոռու զավառում դեռևս Սուսին-Պուշկինի կողմից որպես պետական զնված ամայի գյուղերը, այդ թվում՝ Կողես և Յաղդան՝ 329 մարդու բնակվելու համար: Սևարսամիձեն դի-

¹ Մատենադարան, Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 27, վավ. 79, թթ. 1-2, վավ. 106, թթ. 1-11:

² Նույն տեղում, վավ. 58, թթ. 1-5:

³ Վիրաբյան Ա., Եթիմյան Գ., Նշվ. աշխ., էջ 140

⁴ Присоединение Восточной Армении к России, сборник документов, редактор Ц. П. Агаян, т. 2, Ереван, 1978, док. 62, с. 87.

մումին պատասխանում է, որ այդ գյուղերը նոսր են բնակեցված, և 329 հոգու բնակվելու համար պայմաններ կատեղծվեն¹:

1833 թ. ապրիլի 21-ին Ամենայն հայոց կաթողիկոս Յովհաննես Կարբեցին (1762-1849 թթ.) Կովկասի քաղաքացիական մասի կառավարչապետ Գ. Ռոզենին գանգատվում է վրաց իշխաններից, որոնք աստիճանաբար սեփականացնում էին վանքի հողերը և տիրում էին ամբողջ գյուղին՝ եկեղեցուն թողնելով միայն 188 օրավար վարելահող²:

Չնայած այս ամենին՝ Լոռու հողատարածքների մի մասը շարունակում էր ավանդաբար համարվել հայ ազնվականության սեփականություն: Ճոճկան գյուղը XIX դ. վերջերին որպես կալվածք պատկանել է զեներալ Լորիս-Սելիքյանին և իշխան Լևոն Սելիքովին: Շահնագար և հարևան Շիշթափա, Սարչապետ գյուղերն ամբողջությամբ կալվածատիրական էին³: Շահնագարի հողատարածքները պատկանում էին Բորչալուի գավառի մեծահարուստ Սելիք-Շահնագարյանին: Սանահին գյուղի հողերի մի մասը XIX դ. վերջերին պատկանել է Արղության-Երկայնաբազուկների զերդաստանին, մի մասը՝ Սանահինի վանքին:

Այսպիսով՝ XVIII դ. վերջերին, ելնելով տարածաշրջանի ռազմաքաղաքական իրավիճակից, Լոռու ազնվականները կորցնում են իրենց հողերի մի մասի նկատմամբ սեփականատիրական իրավունքները: Դրանց մի մասն անցնում է վրացի ազնվականների վերահսկողության տակ: XIX դ. սկզբին հիշյալ տարածքը՝ Ռուսաստանի տիրապետության տակ անցնելուն զուգընթաց՝ հողատարածքների մի մասը դառնում է պետական:

¹ Նույն տեղում, շ. 87-88.

² Մատենադարան, Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 78, վավ. 41, թթ. 1-4:

³ Լալայեան Ե., Բորչալուի գաւառ, Թիֆլիս, ա. թ., էջ 69:

**АСМИК АМИРДЖАНИЯ
ИИ НАН РА**

**ПОМЕЩИЧЬЕ ЗЕМЛЕВЛАДЕНИЕ В ГАВАРЕ ЛОРИ
(КОНЕЦ XVIII В. – НАЧАЛО XIX В.)**

РЕЗЮМЕ

В течение XVIII в. в Лори землевладение продолжало оставаться в руках местных армянских дворянских семей. Однако в составе Грузии и России они теряют свои права.

Неустойчивая политическая и социальная жизнь в Лори, а также конфессиональные гонения и угнетения коренного населения чужестранными завоевателями стали причиной того, что большинство лорийских дворян было вынуждено оставить свою родину и поселиться в Грузии, точнее в Тифлисе.

В изучаемый период Лори, в числе других областей Южного - Кавказа, оказался в сфере внешнеполитических интересов Российской империи, а именно в центре внимания русского командования. По мере приобретения новых владений в Закавказье, для защиты новых завоеванных земель и для использования природных богатств этого края русское правительство нуждалось в преданном государственному населении. Стремясь заселить Лорийскую область государственным населением правительство начало покупку дворянских земель. В результате такой политики часть Лорийских земель превращалась в государственную.